

Εισαγωγή

*Και ο καιρός περνάει
και ο κόσμος απομακρύνεται
και εμείς περπατάμε
και γελάμε όταν θρηνωδεί η ζωή
και όταν οι τάφοι γελούν
Εμείς πεθαίνουμε.*

Vilson Blloshmi, 1972

«Μια βάσανος υπήρξε η ζωή μου και έτσι καταλήγει. Όλες μου τις αμαρτίες τις παίρνω μαζί μου. Ζητώ να μην ασκηθούν νέες διώξεις στους συγγενείς μου, να μην εγκλειστούν σε στρατόπεδα. Η παρουσία μου είναι όλο κι όλο εννιακόσια δέκα λεκ, ζητώ να δοθούν στη μητέρα». Αυτές είναι οι τελευταίες λέξεις του Αλβανού ποιητή Havzi Nela μπροστά στο απόσπασμα των δημίων του δικτάτορα Ενβέρ Χότζα. Ο Nela είχε παραμείνει έγκλειστος στο στρατόπεδο-ορυχείο του Σπατς και σε διάφορα άλλα γκουλάγκ για είκοσι ολόκληρα χρόνια. Συνελήφθη το 1967 και αποφυλακίστηκε το 1986 ενώ στη συνέχεια έζησε εξόριστος. Τον Ιούνιο του 1988, έχοντας μόλις επιστρέψει από την εξορία, συλλαμβάνεται για δεύτερη φορά επειδή αντιλήφθηκε πως τον παρακολουθούσαν άνθρωποι της SIGURIMI (Ασφάλειας) και διαπληκτίστηκε έντονα μαζί τους. Το επαρχιακό δικαστήριο της γενέτειράς του, της πόλης Kukës, τον καταδικάζει εις θάνατον δι' απαγχονισμού. Το Συμβούλιο του Ανωτάτου Δικαστηρίου επικυρώνει την καταδικαστική απόφαση. Το Πρεζίντιουμ της Λαϊκής Βουλής απορρίπτει το αίτημα του ποιητή για δίκαιη εκδίκαση της υπόθεσής του. Έτσι, στις 10 Αυγούστου 1988, ο Havzi Nela θανατώνεται με δημόσιο απαγχονισμό¹ και μένει στην ιστορία ως ο τελευταίος ποιητής που εκτελείται κατά τη διάρκεια των αυταρχικών καθεστώτων του Ανατολικού Μπλοκ².

Το απαγχονισμένο του σώμα θα εκτεθεί μία ολόκληρη μέρα στη θέα των έντρομων συμπολιτών του επιτελώντας για το δικτατορικό καθεστώς αυτό που ο Michel Foucault, στη μελέτη του για το ποινικό σύστημα και τους μηχανισμούς

¹ Τα βιογραφικά στοιχεία του ποιητή αντλή από τη μελέτη του Palushi Petrit, *Kryqëzimi i Havzi Nelës*, bot. OMBRA GVG, Tiranë 2008.

² Σύρμος Αχιλλέας, «Χαβζί Νέλια: Ο τελευταίος ποιητής-μάρτυρας του Ανατολικού Μπλοκ», *Φρέαρ*, τεύχος 27 - 28, Ιούλιος 2020.

εξουσίας του Μεσαίωνα, αποκαλεί «βιοπολιτική»³. Την επομένη, η σορός του Havzi Nela θα αποκαθλωθεί από την αγχόνη, και θα παραμείνει για ένα διάστημα στο αστυνομικό κρατητήριο της περιοχής μέχρι να ενταφιαστεί σε άγνωστη τοποθεσία. Όταν ο Giorgio Agamben, συμπληρώνοντας τις παρατηρήσεις του Foucault πάνω στα θεωρητικά ζητήματα της βιοπολιτικής, γράφει πως «σε κάθε κράτος, υπάρχει ένα σημείο που σημαδεύει τη στιγμή όπου η απόφαση πάνω στη ζωή μετατρέπεται σε απόφαση πάνω στο θάνατο και όπου η βιοπολιτική [...] μπορεί να αντιστραφεί σε θανατοπολιτική»⁴ εκφράζει μία σκέψη που μοιάζει να έχει αναδυθεί από το μαρτυρικό θάνατο του ποιητή Nela. Το πολιτικό καθεστώς που τον εξόντωσε, όπως θα εξεταστεί εν συνεχεία, βρίθει παρόμοιων στιγμών μετατροπής της απόφασης πάνω στη ζωή των ποιητών του σε απόφαση πάνω στο θάνατό τους.

Η συνοπτική εισαγωγική παράθεση της τραγικής κατάληξης του Αλβανού ποιητή από το Kukës προδιαθέτει ήδη τέσσερις από τις ουσιωδέστερες ερευνητικές παραμέτρους, η αλληλοϋφανση των οποίων καθορίζει το θέμα της εργασίας μου: την ολοκληρωτική φύση και τη στυγνότητα του πολιτικού καθεστώτος της Κομμουνιστικής Αλβανίας, την ταυτότητα του Πολιτικού Κρατουμένου και του Εξόριστου που το χοτζικό σύστημα κατεδίωξε, την ιδεολογική καταγωγή και την οργάνωση του συστήματος στρατοπέδων καταναγκαστικής εργασίας και, τέλος, την πολυσημία της μαρτυρίας και της λογοτεχνικής παραγωγής των θυμάτων της χοτζικής δικτατορίας. Επιχειρώ, εδώ, μια σύντομη οριοθέτηση και πρώτη ερμηνεία των όρων:

Κομμουνιστική Αλβανία

Λίγο πριν το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το Νοέμβριο του 1944, το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας με καθοδηγητή τον Ενβέρ Χότζα συντρίβει και εξουδετερώνει τον κύριο εσωτερικό του αντίπαλο, το εθνικιστικό Κόμμα Μπαλ Κομετάρ (Εθνικό Μέτωπο), και στις 2 Δεκεμβρίου 1945 κατεβαίνει στις εθνικές εκλογές ως το μοναδικό υποψήφιο κόμμα για την ανάληψη της διακυβέρνησης του κράτους⁵. Αμέσως προβαίνει στη διακήρυξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας

³ Foucault M., *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Χατζηδήμου Κ. – Ράλλη Ι., εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2008.

⁴ Agamben Giorgio, *Homo Sacer : Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφ. Παναγιώτης Γσιαμούρας, εκδ. Scripta, 2005.

⁵ Musta Agim, *Dosjet e gjalla*, bot. Bilal Xhaferri, 1995.

και τίθεται καταρχάς στην σφαίρα ιδεολογικής επιρροής της τιτοϊκής Γιουγκοσλαβίας παρά της σταλινικής Σοβιετικής Ένωσης⁶. Μια πρώτη ρήξη εντός του Κόμματος οδηγεί στην αποπομπή από το Πολιτικό Γραφείο (Πολιτμπιρό) και την εξορία του ποιητή και μαρξιστή διανοούμενου Sejfulla Malëshova, με την κατηγορία του σοπορτουισμού⁷.

Εξαιτίας της γεωπολιτικής της απομόνωσης, στο διάστημα 1946-1952, η Κομμουνιστική Αλβανία αποτέλεσε το πεδίο εφαρμογής ενός αρκετά φιλόδοξου αμερικανο-βρετανικού σχεδίου ανατροπής του καθεστώτος. Σε συνεργασία με τις μυστικές βρετανικές υπηρεσίες, η CIA εκπαίδευσε πράκτορες που στρατολόγησε από τα στρατόπεδα μεταναστών και τους κύκλους των απόδημων Αλβανών ή υποστηρικτών του βασιλιά Ζόγκου με σκοπό την εισχώρηση στη χώρα και την παράνομη αντικαθεστωτική δράση, προσδοκώντας παράλληλα να προκαλέσουν μια γενικευμένη ταραχή και στα υπόλοιπα κράτη του Ανατολικού Μπλοκ. Περίπου, τρεις χιλιάδες στρατολογημένοι έχασαν τη ζωή τους σε αυτή την επιχείρηση⁸.

Στις πρώτες ενέργειες του Κόμματος συγκαταλέγεται η εγκαθίδρυση ενός συστήματος κολεκτιβοποίησης της αγροτικής παραγωγής, της αποκλειστικής μέχρι τότε κρατικής πηγής οικονομικών εσόδων, προβαίνοντας στην εξάπλωση του δικτύου κομμουνιστικών συνεταιρισμών οι οποίοι μέχρι το 1958 είχαν παραγκωνίσει εξ ολοκλήρου την ατομική ιδιοκτησία. Κατά το διάστημα της κολεκτιβοποίησης εκδιώχθηκαν βιαίως, φυλακίστηκαν, εξορίστηκαν και εκτελέστηκαν οι κουλάκοι, οι κάτοχοι μικρών τεμαχίων γης και φτωχοί χωρικοί που αντιτάχτηκαν στην υποχρεωτική ένταξή τους στους κρατικούς συνεταιρισμούς, οι οποίοι αποτέλεσαν την πρώτη συνομοταξία εχθρών του καθεστώτος.

Μετά την αποκήρυξη του τιτοϊσμού στην Κομινφόρμ, στο Συνέδριο του Βουκουρεστίου, όπου συμμετείχαν τα κράτη μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ο Ενβέρ Χότζα θέτει δια παντός την Αλβανία στην ιδεολογικοπολιτική τροχιά του

⁶ Ο.π.

⁷ Elsie Robert, *Historical dictionary of Albania [Historical Dictionaries of Europe, No. 75]*, The Scarecrow Press, Inc. Lanham-Toronto-Plymouth 2010, p.39.

⁸ Jelavich Barbara, «Οι Κομμουνιστικές Κυβερνήσεις», στο *Ιστορία των Βαλκανίων, 20^{ος} αιώνας*, εκδ. Πολύτροπον 2006, σ. 574-575.

σταλινισμού και η Σοβιετική Ένωση εξελίσσεται στον πλέον στρατηγικό της σύμμαχο⁹. Η περίοδος αυτή στιγματίζεται από σωρεία εκτελέσεων και αμείλικτων διώξεων κατά των ανθρώπων του πνεύματος και είναι γνωστή ως «κοτσι-τζοτζεϊσμός»¹⁰ από το όνομα του υπουργού Εσωτερικών Υποθέσεων και μετέπειτα υπηρεσιακού πρωθυπουργού Κοσί Χοχε. Το 1948, στο 1^ο Συνέδριο των Αλβανών Κομμουνιστών, το Κ.Κ.Α. μετονομάζεται σε Κόμμα Εργασίας της Αλβανίας. Την ίδια χρονιά, καθαιρείται του πρωθυπουργικού αξιώματος ο Κοσί Χοχε και καταδικάζεται εις θάνατον ως ο βασικός ιδεολογικός θύλακας του τροτσκισμού και του τιτοϊσμού στην Αλβανία¹¹. Αυτή η εξέλιξη, σε συνδυασμό με την αποπομπή του Malëshona και τις μεταγενέστερες συλλήψεις των Bedri Spahiu, Γενικού Εισαγγελέα, και Tuk Jakona, πρώην υπηρεσιακού πρωθυπουργού, προλειαίνει το πεδίο για την οριστική επικράτηση του Χότζα έναντι των ισχυρότερων μέχρι τότε εσωκομματικών του αντιπάλων.

Ο θάνατος του προστάτη του αλβανικού καθεστώτος, Στάλιν, και η περίοδος αποσταλινοποίησης που χαράσσει ο νέος Γενικός Γραμματέας της Ε.Σ.Σ.Δ., Νικότα Χρουστσόφ, επιφέρει μια στάση διακριτικής επιφυλακτικότητας¹² για το χοτζικό καθεστώς η οποία θα εκδηλωθεί επίσημα μετά το 1960 οπότε και θα αποκηρύξει τον χρουστσοφικό ρεβιζιονισμό παραμένοντας ιδεολογικά πιστό στο σταλινικό δόγμα, κάτι που συνεπάγεται την πολιτικοοικονομική απομόνωση της χώρας¹³. Για να εξαλείψει τα σοβιετικά του ίχνη και να οργανώσει τη νέα αντισοβιετική εκστρατεία τρόμου, το καθεστώς στήνει, το ίδιο έτος, την υπόθεση των συνωμοτικών ομάδων του ναυάρχου Teme Sejko ο οποίος εκτελέστηκε με την κατηγορία της μυστικής δράσης υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης¹⁴.

Παράλληλα, αν και δόθηκε βαρύτητα στην ανάπτυξη της ελαφριάς βιομηχανίας και της εξαγωγής μεταλλευμάτων, οι οικονομικές υποδομές της χώρας, κυρίως ο

⁹ βλ. αναλυτικά Χρηστίδης Γ. Ε., *Τα κομμουνιστικά βαλκάνια. Εισαγωγή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική στην Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία την περίοδο 1945-1989*, Εκδόσεις: Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003.

¹⁰ Ο.π., Elsie Robert.

¹¹ Ο.π., p.39.

¹² Βλ. Griffith W.E., *Albania and the Sino-soviet rift*, Cambridge, MIT Press, 1963, σ. 319-320.

¹³ Ngjela Spartak, *Perkulja dhe Renia e tiranise shqiptare (1957 - 2010)*, vol. I, II, UET/PRESS, Tiranë 2011.

¹⁴ Imaj Afrim, “Teme Sejko vdiq nga torturat, e mbytën me litar në qafë”, *Panorama* 22/7/2011.

γεωργικός τομέας, εξακολουθούσαν να βρίσκονται σε εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες. Οι πιο εύφορες πεδιάδες μαστίζονταν από ελονοσία εξαιτίας των εκτεταμένων ελών¹⁵. Τα εγγειοβελτιωτικά έργα που προτάθηκαν στο Συνέδριο του Κόμματος υποχρεώθηκαν να περατώσουν κυρίως οι πρώτοι πολιτικοί κρατούμενοι που εγκλείονταν σε μεταφερόμενα γκουλάγκ· επιχείρηση κατά την οποία η ακραία σωματική εξαθλίωση και η απάνθρωπη διοικητική μεταχείριση επέφερε το θάνατο σε ένα μεγάλο ποσοστό των κατάδικων¹⁶.

Κατά το διάστημα αυτό, η χώρα μετατρέπεται σε μια επιτομή, κατά παγκόσμια αποκλειστικότητα, του σταλινικού κράτους με το σταλινισμό να ρυθμίζει, εκτός από τις πολιτικές, και τις πτυχές της καθημερινότητας των πολιτών¹⁷. Οι άμεσες συνέπειες της απομόνωσης της χώρας στρέφουν το δικτάτορα στην αναζήτηση στρατηγικών ομοϊδεατών εταίρων στην Κίνα του Μάο, η οποία μέχρι το 1978 κατευθύνει, επικουρώντας υλικοτεχνικά και σ' επίπεδο οργάνωσης κρατικών υποδομών, την εκβιομηχάνιση της αλβανικής οικονομίας.

Επιπρόσθετα, το 1967, το Κόμμα απαγορεύει δια νόμου τη θρησκεία, υπό την επιρροή του ανεξέλεγκτου ιστορικοπολιτικού κυκεώνα της κινεζικής Πολιτιστικής Επανάστασης, και η Αλβανία ανακηρύσσεται έτσι το πρώτο αθεϊστικό κράτος στην μεταπολεμική παγκόσμια Ιστορία. Της απαγόρευσης αυτής έπεται πληθώρα συλήσεων θρησκευτικών χώρων, πολιτισμικών μνημείων και βιαιοπραγιών κατά των πιστών και των ιερωμένων των τεσσάρων θρησκευτικών δογμάτων: των μουσουλμάνων, των μπεκτασήδων, των ορθοδόξων και των ρωμαιοκαθολικών¹⁸.

Στο εσωτερικό, ο Χότζα γίνεται ο απόλυτος ρυθμιστής της καθεστωτικής εξουσίας δομώντας το αδιαφιλονίκητο της ολοκληρωτικής κυριαρχίας του πάνω στη SIGURIMI, την Υπηρεσία Κρατικής Ασφάλειας, η οποία οργανώθηκε ήδη από το 1944 στα πρότυπα της σοβιετικής NKVD¹⁹. Μέσω της SIGURIMI, εξουδετέρωσε τους

¹⁵ Ο.π., Jelavich, σ. 578.

¹⁶ Musta Agim, *Οι φυλακές στο κράτος-φυλακή*, εκδ. Naim Frasher, 1992, σ. 13.

¹⁷ Ο.π., Elsie Robert.

¹⁸ Ο.π. Elsie Robert. Βλ. επίσης: Tonnes B., "Religious Persecution in Albania", *Religion in Communist Lands*, 10:3, 242-255.

¹⁹ Για το ρόλο και τη λειτουργία των μυστικών υπηρεσιών του αλβανικού καθεστώτος βλ. τις μελέτες: 1) Dervishi Kastriot, *SIGURIMI i shtetit 1944-1991. Historia e policies politike të regjimit komunist*, Shtëpia Botuese "55", Tiranë 2012, 2) O'Donnell James, "Albania's Sigurimi: The Ultimate Agents of

πολιτικούς του αντιπάλους εξαπολύοντας ακατάπαυστα συστηματικές εκκαθαρίσεις, τόσο στις γραμμές του Κόμματος, όσο και έξω από αυτές. Ολόκληρη η ιστορία της Κομμουνιστικής Αλβανίας θα μπορούσε να ιδωθεί ως μια αέναη διαδικασία «ρευστών» εκκαθαρίσεων που παγιώνει την προσωπολατρία του δικτάτορα²⁰.

Η περίοδος από το 1971 μέχρι και το 1985 σηματοδοτεί για την Αλβανία την αδυσώπητη επέλαση του «Μεγάλου Τρόμου», όπως επονομάστηκε αντίστοιχα η δεκαετία του 1930 των σταλινικών εκκαθαρίσεων στη Σοβιετική Ένωση²¹. Το φιλελεύθερο πνεύμα και η προοδευτική πνοή που χάραξε το 11^ο Φεστιβάλ του RTSH (Αλβανική Ραδιοτηλεόραση) αποκηρύχθηκε προσωπικά από τον ίδιο τον δικτάτορα, που καθαίρεσε και εξόρισε από το Κόμμα τους διοργανωτές του, Fadil Paçrami και Todi Lubonja, αμφότεροι διανοούμενοι με σαφείς επιρροές στο λιμπεραλισμό της εγχώριας κουλτούρας. Ακολούθησε μια σειρά αμείλικτων εκκαθαρίσεων εντός του Κόμματος με αποκορύφωμα τη σύλληψη και την εκτέλεση πρωτοκλασάτων υπουργών και ιστορικών στελεχών του Πολιτικού Γραφείου, όπως του Υπουργού Άμυνας Beqir Balluku, των στρατηγών Petrit Dume και Hito Çako, του επιτετραμμένου επί του κρατικού σχεδιασμού Abdyl Këllezi, του υπουργού Βιομηχανίας Κοço Theodhosi, του υπουργού Εμπορίου Kίço Ngjela και του Υφυπουργού Εξωτερικού Εμπορίου Vasil Kati. Οι εκκαθαρίσεις αυτές παγίωσαν στη συνείδηση του λαού ένα κλίμα έντασης, τρόμου, ανασφάλειας και σύγχυσης που επιδεινώθηκε στην επόμενη δεκαετία²².

Αναντίρρητα, η πιο φωτεινή και ηρωική στιγμή της περιόδου του «μεγάλου χοτζικού τρόμου» υπήρξε η Ρεβόλτα (Εξέγερση) των κατάδικων του στρατοπέδου-ορυχείου του Σπατς, του μεγαλύτερου και πιο ακόφημου για το βαθμό κτηνωδίας των αρχών του σε ολόκληρη τη χώρα, στον απομονωμένο και απροσπέλαστο Βορρά της Αλβανίας. Οι κατάδικοι του Σπατς προέβησαν σε μια πρωτόγνωρη πράξη αλληλεγγύης προς έναν συγκρατούμενό τους που κατέληξε σε κατάληψη του ίδιου του στρατοπέδου

Social Control”, In: *Problems of Post-Communism* 42, 6 (November/December 1995), pp. 18-22, 3) Wynn Philip E., “Secret Police (Sigurimi)”, In: Bernard A Cook (Hg.): *Europe since 1945: An encyclopedia*. Bd.1. New York: Garland Publishing, 2001.

²⁰ Σχετικά με τις χοτζικές εκκαθαρίσεις βλ. Pipa Arshi, *Stalinizmi shqiptar: aspekte ideo-politike*, Tiranë : IKK, 2007.

²¹ Getty J. Arch - Naumov Oleg V., *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, Yale University Press: New Haven and London 1999.

²² Ο.π. Elsie Robert.

και αυθόρμητη αντικαθεστωτική αντίσταση, την πιο ισχυρή που εκδηλώθηκε ποτέ στα σαράντα επτά χρόνια της κομμουνιστικής εξουσίας, και αιφνιδίασε την ηγεσία του Κόμματος. Το Μάιο του 1973, το εν λόγω στρατόπεδο, που κατασκευάστηκε στα πρότυπα της σοβιετικής Κολιμά, υποχρεώνοντας τους περίπου χίλιους εγκλείστους σε καταναγκαστική εξόρυξη μεταλλευμάτων κάτω από πρωτόγονες και απάνθρωπες αντιξοότητες, περικυκλώθηκε από άρματα μάχης και οπλισμένους φρουρούς των ειδικών δυνάμεων σε μια πολεμική επιχείρηση ανακατάληψης που διεύθυνε ο ίδιος ο στρατηγός και διευθυντής της SIGURIMI Feçor Shehu²³.

Το νέο Σύνταγμα του 1976 προσέδωσε έναν ακόμη πιο θεσμικό και γραφειοκρατικό ολοκληρωτισμό στο καθεστώς καταργώντας και τις ελάχιστες ατομικές ελευθερίες. Έτσι, στα τέλη της δεκαετίας του 1970, η Κομμουνιστική Αλβανία διέρχεται μια περίοδο πολιτικής και οικονομικής επιδείνωσης η οποία εντάθηκε από την ρήξη των διπλωματικών σχέσεων με την Κίνα και τη μυστηριώδη και ανεξιχνίαστη «αυτοκτονία» του επί σειρά ετών πιο κοντινού συνεργάτη του δικτάτορα, δεύτερου στην κομματική ιεραρχία, και πρωθυπουργού της χώρας Mehmet Shehu, το 1981²⁴.

Ο θάνατος του Χότζα, το 1985, δεν εξομαλύνει τα οικονομικά και πολιτικά αδιέξοδα στα οποία έχει περιέλθει η χώρα, ούτε αποδυναμώνει τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα του καθεστώτος. Λίγο πριν, το Μάιο του 1984, ξεσπά δεύτερη γενικευμένη εξέγερση των κατάδικων στο στρατόπεδο εξόρυξης χαλκού του Κιαφ-Μπάρι. Όντας στην καρδιά της Ευρώπης, η Αλβανία παραμένει το πιο απομονωμένο κράτος της υφηλίου. Σύμφωνα με τον Καναδό αλβανολόγο Robert Elsie, η Αλβανία μέχρι το 1991 αποτελούσε αντικείμενο κοινωνικής και επιστημονικής περιέργειας για τον υπόλοιπο κόσμο καθότι ήταν τόσο απομονωμένη που μόνο η Βόρεια Κορέα θα μπορούσε κάπως να τη συναγωνιστεί, καθώς αποτελούσε για τους υπηκόους της μια επίγεια κόλαση²⁵. Εν αντιθέσει με τις πρωτοβουλίες αποσταλινοποίησης του σοβιετικού καθεστώτος που διενήργησε κατά το παρελθόν ο διάδοχος του Στάλιν, Χρουστσόφ, ο νέος Πρώτος Γραμματέας του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας, Ραμίζ Αλία, ο οποίος διαδέχτηκε

²³ Musta Agim, «Dyzet vjet pas revoltës së Spaçit», *Panorama* 21/5/2013.

²⁴ Ο.π., Ngjela Spartak.

²⁵ Ο.π. Elsie Robert, *Historical dictionary of Albania*, «Introduction».

τον Ενβέρ Χότζα και διηύθυνε μέχρι τότε τις απόρρητες υποθέσεις του δικτάτορα²⁶, διατήρησε και ενίσχυσε τη χοτζική παρακαταθήκη της εξουσίας με μια σειρά μέτρων τρομοκράτησης των πολιτών σε συνεργασία με τη Νετζμιέ Χότζα, χήρα του προκατόχου του²⁷.

Είναι, σχεδόν, κοινότυπος ο ισχυρισμός των διανοουμένων που υπέστησαν τις διώξεις του αλβανικού κομμουνιστικού καθεστώτος πως ο χοτζικός ολοκληρωτισμός δεν έχει προηγούμενό του μεταξύ των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης²⁸. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός πως κατέρρευσε τελευταίο και πως στις πρώτες πολυκομματικές εκλογές στη χώρα, στις 31 Μαρτίου 1991, το κόμμα του Ραμίζ Αλία κερδίζει με συντριπτική πλειοψηφία και διακυβερνά τη χώρα μέχρι τις επόμενες εθνικές εκλογές που διεξήχθησαν στις 29 Μαρτίου 1992 υπό την πίεση των γενικευμένων ταραχών και των κυμάτων λαϊκής δυσαρέσκειας. Οι μηχανισμοί καταστολής της ανθρώπινης ύπαρξης που επιβλήθηκαν στον λαό κατά τη διάρκεια της τυραννικής πεντηκονταετίας είναι ένα καθεαυτό πολύσημο και εξαιρετικά πολύπλοκο φαινόμενο που ακόμα δεν έχει αποκωδικοποιηθεί ηθικά και ιστορικά. Η προβληματική της μετακομμουνιστικής μετάβασης της αλβανικής κοινωνίας μπορεί να συνοψιστεί επαρκώς στην άποψη ενός Αλβανού διανοούμενου και πρώην πολιτικού κρατουμένου, του Fatos Lubonja, πως στην Αλβανία δεν επήλθε ποτέ το τέλος του χοτζικού ολοκληρωτισμού, πως οι μηχανισμοί εξουσίας της SIGURIMI εξακολουθούν να διαμορφώνουν την εξέλιξη των πολιτικών τεκταινομένων στη χώρα αρκετά χρόνια μετά την κατάρρευση της τυραννίας και πως η ολιγαρχία των πολιτικών και οικονομικών ταγών είναι απότοκο και συνέχεια του προηγούμενου καθεστώτος²⁹.

Οι «εχθροί του λαού»: Η ταυτότητα του διωκόμενου

²⁶ Αναλυτικά και απόρρητα στοιχεία γύρω από τη ζωή του δικτάτορα υπάρχουν στη βιογραφική μελέτη του Fevziu Blendi, *Enver Hoxha*, UET PRESS, Tiranë 2011.

²⁷ Balliu Fahri, *Zonja e Zeze Nexhmije Hoxha*, bot. 55, Tiranë 2010. Βλ. επίσης: Zanga L., “Preglasnost in Albania”, *Index on Censorship*, Volume 19, Issue 6, 1990.

²⁸ Βλ. ενδεικτικά Musta Agim, *Dosjet e gjalla*. Επίσης, ο Harold Segel, στη συγκριτική μελέτη του *Walls Behind the Curtain: East European Prison Literature* εκτιμά ότι η Αλβανία μαζί με τη Ρουμανία αποτέλεσαν τα πιο στυγνά και ανελαστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης.

²⁹ Lubonja Fatos, *False Apocalypse: From Stalinism to Capitalism*, (Translated from the Albanian by John Hodgson), Istros Books 2014.

«Συλλαμβάνεσαι στ' όνομα του λαού». Αυτός είναι ο τυπικός τελεστικός λόγος που απευθύνεται σε κάθε πολίτη του καθεστώτος από τους ασφαλίτες της SIGURIMI, τη στιγμή που το Κόμμα αποφασίζει πως πρέπει να συλληφθεί. Είναι η μόνη αναλλοίωτη και επαναλαμβανόμενη σταθερά της χοτζικής εξουσίας η οποία, κατά τ' άλλα, εδραιώθηκε ως μια «ρευστή» κατάσταση, υπό την μπαουμανική³⁰ έννοια του όρου. Ρευστή ως προς τη διαμόρφωση του ιδεολογικού και διπλωματικού προσανατολισμού (αρχικά τιτοϊκή, έπειτα σοβιετική, μαοϊκή και τελευταία «Να στηριχτούμε στις δικές μας δυνάμεις»³¹), ρευστή ως προς το σχεδιασμό των πενταετών πλάνων που θα επιφέρουν τη σοσιαλιστική ευημερία, ρευστή και ως προς την ταυτοποίηση και κατηγοριοποίηση του «εχθρού».

Όπως ήδη ειπώθηκε, εκ των πρώτων δεδωγμένων της SIGURIMI ήταν οι χωρικοί που αρνήθηκαν να ενταχθούν στους κρατικούς συνεταιρισμούς και την κολεκτιβοποίηση, γνωστοί και ως κουλάκοι. Στο στρατόπεδο του Μπεντένι, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μηνά Πάρα, υπήρχε ένας μουσουλμάνος κατάδικος, εκπρόσωπος της παλαιάς γενιάς οθωμανών γαιοκτημόνων, ηλικίας εκατόν δέκα ετών³². Στο ίδιο διάστημα υπέστησαν διώξεις, συλλήψεις και μαζικές εκτελέσεις πολλά από τα μέλη του εθνικιστικού Μπαλ Κομπετάρ όπως και οι φιλοβασιλικοί και όσοι διετέλεσαν διοικητικοί αξιωματούχοι επί βασιλείας Ζόγκου (προπολεμικά η Αλβανία αποτελούσε βασίλειο υπό τον Αχμέτ Ζόγκου)³³. Το πρώτο κύμα των εκτελέσεων και διώξεων συμπεριέλαβε και την αφρόκρεμα των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών κύκλων της χώρας που άσκησε κριτική στον τυραννικό χαρακτήρα του καθεστώτος μεταξύ των οποίων η εξέχουσα λόγια προσωπικότητα του Arshi Pipa και του μαρξιστή Sejfulla Malëshova. Στα χρόνια που ακολούθησαν, το μένος της SIGURIMI έμελλε να βιώσουν όσοι σχετίζονταν καθ' οιονδήποτε τρόπο με χώρες του εξωτερικού: ξένοι υπήκοοι, σύζυγοι ξένων υπηκόων, εκπρόσωποι εθνικών μειονοτήτων, φοιτήσαντες σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, μέλη της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας που πολέμησαν

³⁰ Bauman Zygmunt, *Ρευστός φόβος*, μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας, Πολύτροπον, 2007.

³¹ Προπαγανδιστικό καθεστωτικό σλόγκαν που υπεραμυνόταν της πολιτικής πλήρους απομόνωσης της χώρας μετά το 1978.

³² Πάρας Μηνάς, *Σαράντα έξι χρόνια στα κάτεργα της δικτατορίας του Εμβέρ Χότζα*, επιμέλεια Γιακουμής Γ., Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1997, σ. 74.

³³ Ο.π., Musta Agim.

στους κόλπους του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ³⁴, Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες³⁵ και πρώην αντάρτες και παντός τύπου ντιβερσάντ (αντιφρονούντες).

Οι διπλωματικοί ελιγμοί στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής του Κόμματος εμβάπτισαν ως νέες συνομοταξίες «εχθρών» αρχικά τους τιτοϊκούς, ύστερα τους φιλοσοβιετικούς-φιλοχρουσσοφικούς, τους φιλοδυτικούς και όλους όσους είχαν φοιτήσει σε σοβιετικά, πολωνικά, τσεχοσλοβακικά και ουγγρικά πανεπιστημιακά ιδρύματα μαζί με τις συζύγους που νυμφεύθηκαν εκεί³⁶. Η απαγόρευση της θρησκείας το 1967 διεύρυνε το πεδίο των πολιτικών κρατουμένων έπειτα από σωρεία συλλήψεων και διώξεων κατά των εκπροσώπων του κλήρου.

Παράλληλα, οι εκκαθαρίσεις στο εσωτερικό του Κόμματος, οι οποίες εντάθηκαν κατά τη δεκαετία του 1970, οδηγούσαν σταθερά στο εκτελεστικό απόσπασμα, στις φυλακές, στα στρατόπεδα και στην εξορία πολλούς κομματικούς αντιπάλους του Πρώτου Γραμματέα. Πολύ συχνά, κάποιο εξέχον κομματικό στέλεχος αποκομματοποιείται εν μία νυκτί και, από υπουργός, μετατρέπεται, στην καλύτερη των περιπτώσεων³⁷, σε ισόβιο έγκλειστο του συστήματος εξουσίας στο οποίο, μέχρι τότε, συμμετείχε και ο ίδιος. Την ίδια τύχη είχαν και τα μέλη των οικογενειών τους.

Ιδίως μετά τη σύλληψη των ιθυνόντων του 11^{ου} Φεστιβάλ που κατηγορήθηκαν για δυτικό λιμπεραλισμό, το Κόμμα εξαπέλυσε μια εκστρατεία τρομοκράτησης των συγγραφέων, των ποιητών και των καλλιτεχνών που παρέκλιναν στο ελάχιστο των επιταγών του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, είτε συλλαμβάνοντας είτε λογοκρίνοντας τα έργα τους, των οποίων απαγόρευε τη δημοσίευση³⁸. Όπως υποστηρίζεται στη μελέτη *Η γενοκτονία της Αλβανικής Ποίησης* του ποιητή και δοκιμογράφου, πρώην διωκόμενου του καθεστώτος, Gëzim Hajdari: «Μπορεί να ειπωθεί χωρίς τον

³⁴ Ο.π., Πάρρας Μηνάς.

³⁵ Βαλκάνος Κώστας, *Από τα χέρια των «ελευθερωτών» στα νύχια της Αλβανικής Αστυνομίας*, (Ιδιωτική έκδοση), Θεσσαλονίκη 1961.

³⁶ Βλ. μαρτυρίες γυναικών της Ρωσίας που παντρεύτηκαν Αλβανούς υπηκόους στο Isaku Vera, *Libri i hapur. Ruset në Shqipëri*, bot. OMSCKA, Tiranë 2008.

³⁷ Ο δικτάτορας συνήθιζε να εκτελεί τους πρώην υπουργούς του παρά να τους φυλακίζει (βλ. Spartak Ngjela).

³⁸ Ο.π., Elsie Robert.

παραμικρό δισταγμό πως οι πρώτοι αντιπολιτευόμενοι της κάστας του Ενβέρ Χότζα ήταν κυρίως οι ποιητές. Ο Δικτάτορας φοβόταν υπερβολικά τη φωνή των ποιητών»³⁹.

Συνεπώς, η μπαουμανική «ρευστότητα» του χοτζικού ολοκληρωτισμού χρωμάτιζε και τους μηχανισμούς παραγωγής εξόριστων και πολιτικών κρατουμένων του καθεστώτος. Η ανακύκλωση των εχθρών είναι μια ακόμη προσφιλής τακτική του συστήματος εξουσίας, καθώς, κάποιος πολιτικός κρατούμενος που αποφυλακίζεται έχει μεγάλες πιθανότητες να καταλήξει εκ νέου στη φυλακή. Σύμφωνα με τον λογοτέχνη και πρώην πολιτικό κρατούμενο, Visar Zhiti, η ταυτότητα του «εχθρού» είναι ένα κληροδοτήσιμο στίγμα που περνά από τη μια γενιά στην επόμενη⁴⁰. Τα παιδιά των εχθρών του λαού προορίζονται από το καθεστώς να αντικαταστήσουν ή να συναντήσουν στα στρατόπεδα τους πατεράδες τους.

Είναι επίσης συχνή η συνταύτιση του Εξόριστου και του Πολιτικού Κρατουμένου: άτομα που υπήρξαν έγκλειστοι οδηγούνται κατευθείαν από το στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας στην εξορία και αντίστροφα. Η περίοδος του αλβανικού «Μεγάλου Τρόμου» παρήγαγε και μια νέα γενιά πολιτικών κρατουμένων από τους κύκλους των λογοτεχνών, των καλλιτεχνών και των διανοουμένων που είτε εκτελέστηκαν, όπως οι ποιητές Vilson Blloshmi, Genc Leka, Trifon Xhagjika, Vangjel Lezho, Fadil Kokomani, Xhelal Koprencka, Havzi Nela, είτε συνελήφθησαν για συνειδητή αντίσταση στο καθεστώς μέσα από το έργο τους. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις των Maks Velo, Visar Zhiti, Zyhdë Morava, Fatos Lubonja και άλλων οι οποίοι καταδικάστηκαν από το καθεστώς για κάποιο «ύποπτο» ποίημα, έναν δυσνόητο ζωγραφικό πίνακα ή κάποιο επικριτικό προς το καθεστώς κρυμμένο ημερολόγιο.

Το αλβανικό γκουλάγκ

«Η φυλακή είναι η ποινή κάθε πολιτισμένης κοινωνίας»⁴¹ υποστήριζε στα 1829 στην πραγματεία του *Περί Ποινικού Δικαίου* ο P. Rossi, ένας διακεκριμένος ποινολόγος των αρχών του 19ου αιώνα. Εκατόν πενήντα χρόνια αργότερα, ο Γάλλος φιλόσοφος Michel Foucault θα επιχειρήσει να επαναπροσδιορίσει τη θέση και το ρόλο του συγκεκριμένου θεσμού. Μέσα από το μνημειώδες έργο του *Επιτήρηση και τιμωρία*, δικαιώνει την άποψη του Rossi διότι, πράγματι, η φυλακή σηματοδοτεί τη μετάβαση

³⁹ Hajdari Gëzim, *Gjëmë- Genocidi i poezisë shqiptare*, bot. Mësonjëtorja, Tiranë 2010, σ. 11-12.

⁴⁰ Zhiti Visar, “Atë e bir në burg, aty ku trashëgohej dënimi”, *Shqiptari i Italise* 30/11/2010.

⁴¹ Rossi P., *Περί Ποινικού Δικαίου*, 1829.

του γαλλικού μετα-επαναστατικού ποινικού συστήματος σε ηπιότερες μορφές κολασμού. Η φυλακή αντικαθιστά τη φρίκη των μεσαιωνικών δημόσιων βασανιστηρίων⁴².

Ένα ποινικό απότοκο του θεσμού της φυλακής, το στρατόπεδο συγκεντρώσεως ή καταναγκαστικής εργασίας, το οποίο γεννήθηκε και διαμορφώθηκε σε δύο εκ διαμέτρου αντίθετα -ως προς την ιδεολογική τους ταυτότητα- ολοκληρωτικά καθεστώτα, της Σοβιετικής Ένωσης και της Εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας, θα αποτελέσει τον κατεξοχήν χώρο των πολιτικών κρατουμένων, βασικών φορέων της υπό εξέταση μαρτυρίας. Η μελέτη της φύσης και της θέσης που καταλαμβάνει το στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας στην πορεία ενός, αρχικά ευαγγελικού, πολιτικού συστήματος και μιας κοινωνίας ανθρώπων προς τον απόλυτο ολοκληρωτισμό συνυφαίνεται, ως ένα σημαντικό βαθμό, με τη μελέτη της μαρτυρίας που παράχθηκε εντός του. Το αλβανικό γκουλάγκ, ως απότοκο του σταλινικού, σηματοδοτεί αντιστρόφως τη μετάβαση ενός ολοκληρωτικού δικαστικού συστήματος προς πιο βίαιες μορφές κολασμού για τους υπηκόους του, καθιστώντας το κράτος πολιτισμικά και ανθρωπιστικά εκβαρβαρισμένο.

Πέντε εκατομμύρια εικοσιπέντε χιλιάδες χρόνια υπολογίζεται ότι είναι περίπου ο συνολικός αριθμός των ποινικών ετών φυλάκισης, εξορίας και εγκλεισμού σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας που επέβαλαν τα δικαστήρια του κομμουνιστικού καθεστώτος σε εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες της Κομμουνιστικής Αλβανίας⁴³. Παράλληλα, εκδόθηκαν από τις δικαστικές αρχές πέντε χιλιάδες πεντακόσιες εβδομήντα εφτά θανατικές καταδίκες χωρίς να συνυπολογίζεται ο αριθμός των θανάτων στις φυλακές, τα στρατόπεδα και στους τόπους εξορίας που εκτοξεύει περαιτέρω τα ποσοστά. Ο ακριβής υπολογισμός των θυμάτων καθίσταται αδύνατος

⁴² Ο.π., Foucault.

⁴³ Σύμφωνα με το Ίδρυμα Μελετών των Εγκλημάτων και Συνεπειών του Κομμουνισμού (ISKK), ο αριθμός των εγκλείστων και των εξόριστων συνολικά ανέρχεται στις εκατό χιλιάδες εξακριβωμένες περιπτώσεις. Το ISKK αναγνωρίζει ωστόσο την απουσία αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων που αφορούν στο μέγεθος των διώξεων κατά τα πρώτα χρόνια της χοτζικής δικτατορίας (βλ. Agron Tufë, “Raporti, 6 mijë të vrarë gjatë diktaturës, 34 mijë të burgosur”, *Panorama*, 28/3/2016). Σύμφωνα με τους Kaso Pëllumb και Sula Haxhi ο αριθμός των διωκομένων υπολογίζεται σε εφτακόσιες χιλιάδες, ένας αριθμός που αφορά και στις οικογένειες των άμεσα καταδικασθέντων που υπόκειντο σε μακρόχρονη εξορία (βλ. Kaso Pëllumb - Sula Haxhi *Diktatura : Akuza dhe apologjia : 2.400.000 vite burg, 600.000 vite internim, 2.025.000 vite pune e detyruar*, Tirane : Alta, 1995).

καθώς, σημειωτέον, η Αλβανία παραμένει ακόμη, κατά τη στιγμή συγγραφής αυτής της μελέτης, το μόνο πρώην σοσιαλιστικό κράτος της Ανατολικής Ευρώπης που δεν έχει θεσμοθετήσει το νομικό πλαίσιο ανοίγματος των μυστικών αρχείων του προηγούμενου καθεστώτος.

Κατά τον ιστορικό, πρώην πολιτικό κρατούμενο, Agim Musta, η ιστορία του κομμουνιστικού καθεστώτος της Αλβανίας είναι συνυφασμένη με την ιστορία του συστήματος στρατοπέδων της. Στη μελέτη *Οι φυλακές στο κράτος-φυλακή*⁴⁴, ο Musta διαπιστώνει την ύπαρξη τριών βασικών τεχνικών κολασμού, πέραν της θανατικής ποινής, για την κατηγορία του πολιτικού εγκλήματος (*krime politike*): τη φυλακή, τις ζώνες ή στρατόπεδα εξορίας και τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας διάσπαρτα κατά μήκος της χώρας, άλλοτε στα περίχωρα των πόλεων -στο οπτικό πεδίο των πολιτών- και άλλοτε καταχωνιασμένα στις δύσβατες ορεινές χαράδρες του απομονωμένου Βορρά.

Ας σημειωθεί ότι η οικοδόμηση και η κατασκευή της συντριπτικής πλειοψηφίας των δημόσιων έργων της χώρας προήλθε από την καταναγκαστική εργασία των πολιτικών κρατουμένων του καθεστώτος. Τα περισσότερα από αυτά τα στρατόπεδα, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1960, μετακινούνταν ανάλογα με το γενικότερο σχέδιο υποδομών του πενταετούς πλάνου που καταρτιζόταν στο εκάστοτε συνέδριο του Κόμματος. Γι αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Maks Velo χαρακτηρίζει όλες τις σοσιαλιστικές δημόσιες κατασκευές ως απομεινάρια της βίας και του εξαναγκασμού: «Τα βιομηχανικά συμπλέγματα, τα μηχανουργεία, τα εργοστάσια είναι τα ορατά ανενταφίαστα πτώματα του σοσιαλισμού. Αυτά τα έργα του πενταετούς πλάνου είναι προϊόν μιας ειλωτικής εργασίας ενός παραληρηματικού συστήματος. Αυτά μπορούν να συγκριθούν μόνο με τις πυραμίδες. Αυτές οι γιγάντιες κατασκευές είναι τα απολιθώματα μιας πρωτόγονης περιόδου σ' έναν μοντέρνο καιρό»⁴⁵.

Συνήθως, κάποιος κατηγορούμενος ως «πολιτικός εγκληματίας» από το καθεστώς θα βίωνε την εμπειρία και των τριών μορφών κολασμού που ορίζει ο Musta, μια εμπειρία «θανατοπολιτικής» όπου οι συνθήκες εγκλεισμού, ακόμα και ο θάνατος των ανθρώπων, όπως το θέτει ο Olivier Razac στο δοκίμιό του για την πολιτική ιστορία

⁴⁴ Musta Agim, *Burgjet e shtetit-burg: historia e shkurtër e burgjeve shqiptare të kohës së diktaturës komuniste*, bot. Toena, Tiranë 1999.

⁴⁵ Velo Maks, *Ese për diktaturën-Essay on Communist Dictatorship*, Shtëpia Botuese "55", Tiranë 2003, σ. 28.

του συρματοπλέγματος, είναι αδιαχώριστα «από την έσχατη υποτίμησή τους και από τον μετασχηματισμό τους σε μια απανθρωποποιημένη ζώσα/επιβιώνουσα ύλη»⁴⁶.

Η λογοτεχνική μαρτυρία των διωκομένων της Κομμουνιστικής Αλβανίας

Ο Χιουμ γράφει πως δεν υπάρχει κανένα είδος του λόγου που να είναι τόσο κοινό, τόσο χρήσιμο και τόσο απαραίτητο στην ανθρώπινη ζωή όσο εκείνο που προέρχεται από την μαρτυρία των ανθρώπων και τις αναφορές των αυτοπτών μαρτύρων και των θεατών⁴⁷. Στο πνεύμα του φιλοσοφικού αξιώματος του Χιουμ, οι σύγχρονοι μελετητές που εμβαθύνουν στην ανάλυση της φύσης των κομμουνιστικών καθεστώτων και των κοινωνιών της Ανατολικής Ευρώπης, αναγνωρίζουν την ειδική σημασία που φέρει η εξέταση των μαρτυριών των διωκομένων των καθεστώτων αυτών. Σε σχέση με τις άλλες πηγές γνώσης και τεκμηρίωσης (αρχειακό υλικό, κρατικά έγγραφα, εφημερίδες, προπαγανδιστικά και καθεστωτικά έντυπα κ.τ.λ), πρωτίστως η λογοτεχνική μαρτυρία που παράχθηκε στο στρατόπεδο εγκλεισμού, τ' οποίο κατά τον Ούγγρο φιλόσοφο Gyorgy Lucacs αποτελεί ένα ακραίο σημείο στ' οποίο κατέληγε το σύστημα, είναι εκείνη που τίθεται στο επίκεντρο της ιστορικής, κοινωνικής, φιλοσοφικής, οικονομικής και πολιτικής παρατήρησης κατά τα μετακομμουνιστικά χρόνια.

Γιατί, ωστόσο, η λογοτεχνική μαρτυρία; Το ερώτημα θα επιχειρηθεί να απαντηθεί διεξοδικά κατά την παρούσα μελέτη αλλά, αφήνω εδώ να προοιωνιστεί μια άκρη του απαντητικού νήματος. Είναι ήδη γνωστή η πλατωνική νύξη, μέσω της αλληγορίας του σπηλαίου, περί της φύσης του ανθρώπου ν' αναζητά τη γνώση μέσω της αφήγησης. Στη *μεταμοντέρνα κατάσταση*, όπως επισημαίνεται από τον Jean Francois Lyotard, αυτή η αρχή παραμένει αναλλοίωτη: «Η γνώση θεμελιώνεται από την αφήγηση του μάρτυρά της»⁴⁸. Το ερώτημα, όμως, μπορεί να αποκτήσει και τη διάσταση της αυτοαναφοράς στο ίδιο το λογοτεχνικό φαινόμενο. Ο Adorno είναι εκείνος που έχει εκφράσει, μ' εκκωφαντικό τρόπο⁴⁹, τον προβληματισμό του σχετικά με το ρόλο της ποίησης μετά το Ολοκαύτωμα και το βαθμό αλλοίωσης της ίδιας της

⁴⁶ Razac Olivier, *Πολιτική ιστορία του συρματοπλέγματος: Το λιβάδι, το χαράκωμα, το στρατόπεδο*, μπηρ. Διονύσης Παπαδουκάκης, Αθήνα: Βάνιας, 2008.

⁴⁷ Hume David, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Oxford 1957, σ. 88.

⁴⁸ Lyotard J.F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, Γνώση, 2008, σ. 82.

⁴⁹ Είναι η γνωστή δήλωση του Adorno πως μετά το Άουσβιτς δεν μπορεί να γραφεί ποίηση.

ποιητικής τέχνης από το τραυματικό της περιεχόμενο. Ο Μπαχτίν, από την άλλη, δεν βλέπει κάποια μορφή απειλής για την «ατομικότητα» της λογοτεχνίας μέσα από την ζωντανή αλληλεπίδρασή της με άλλα πεδία, όπως το ιστορικό, πολιτικοκοινωνικό κ.τ.λ., αλλά, στην πραγματικότητα, αυτή «η ατομικότητα μπορεί να αποκαλυφθεί και να προσδιοριστεί πλήρως μόνο μέσα από αυτή τη διαδικασία αλληλοεπίδρασης»⁵⁰. Είναι προφανές ότι ο διάλογος μπορεί να συνεχιστεί επ' άπειρον.

Αυτό που θα ήθελα να επισημάνω, σ' αυτό το σημείο, είναι πως το είδος της μαρτυρίας που εξετάζω και ορίζω -το πλαίσιο ορισμού θα διατυπωθεί αναλυτικά εν εξελίξει- ως «μαρτυρία των διωκομένων της Κομμουνιστικής Αλβανίας» επεκτείνει και διαφωτίζει όψεις του διαλόγου πάνω στο λογοτεχνικό φαινόμενο και την αλληλοεπίδρασή του με τα άλλα πεδία στα οποία αναφέρεται ο Μπαχτίν.

Επί της ουσίας, η μαρτυρία αυτή προέρχεται από μια σειρά λογοτεχνικών έργων των οποίων οι συγγραφείς διώχθηκαν από το κομμουνιστικό καθεστώς των Ενβέρ Χότζα - Ραμίζ Αλία και εξέτισαν μακρόχρονες ποινές στις φυλακές και τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας μεταξύ των ετών 1944-1991. Συγκροτούν, έτσι, εκείνο των σώμα των συγγραφέων για τους οποίους ο Sartre υποστηρίζει ότι το *πράττειν* είναι αποκαλυπτικό για το *είναι*⁵¹. Ανεξαρτήτως της χρονολογίας συγγραφής τους, κατά τη διάρκεια ή μετά την κατάρρευση του καθεστώτος, οι μαρτυρίες αυτές εκδόθηκαν, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, στα πρώτα χρόνια της μετακομμουνιστικής περιόδου. Είναι, ωστόσο, ευρέως αποδεκτή η εκτίμηση ότι οι περισσότερες των μαρτυριών που συνεγράφησαν μέσα στα αλβανικά γκουλάγκ δεν κατάφεραν να σωθούν -είτε εξαιτίας της ανακάλυψής τους από τους σωφρονιστικούς μηχανισμούς του καθεστώτος είτε εξαιτίας της φυσικής τους φθοράς στις υπόγειες κρύπτες όπου ετάφησαν- και, έτσι, δεν κατέστη δυνατή η εκδοτική τους δημοσίευση και η ερευνητική τους αξιοποίηση. Σύμφωνα με τον Visar Zhitì, μαζί με την αποφυλάκιση των κατάδικων συγγραφέων αναμένονταν να έβγαιναν από τη φυλακή και τα γραπτά τους, για τα οποία κανείς δεν γνώριζε πού ήταν μέχρι τότε κρυμμένα, πολλές φορές τύχαινε να «αποφυλακιστούν» πριν από το συγγραφέα τους, ακόμα και στην περίπτωση που ο συγγραφέας τους είχε

⁵⁰ Βλ. *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα*, επιμέλεια Κ. Μ. Newton, Π.Ε.Κ 2013, σ. 19.

⁵¹ Sartre J.P., *Τι είναι η λογοτεχνία*; Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 315.

εκτελεστεί ή πεθάνει στη φυλακή. Τις περισσότερες, όμως, φορές, αυτά τα γραπτά καταστράφηκαν ή έμειναν για πάντα χαμένα⁵².

Στα έργα που εκδόθηκαν κατά τα μετακομμουνιστικά χρόνια ανασυντίθεται η τραυματική μνήμη της εμπειρίας της δίωξης και αναπαρίστανται πτυχές του ολοκληρωτισμού που διαμόρφωσαν αυτό που ο Maurice Halbwachs αποκαλεί «συλλογική μνήμη»⁵³. Η παραπάνω διαπίστωση, μαζί με το γεγονός ότι τα έργα κοινωνούν της θεματοποίησης μιας σειράς κοινών τόπων (σκηνή σύλληψης, ανάκρισης, ζωής στο στρατόπεδο κ.τ.λ.), δικαιολογεί την ειδολογική σύνθεση ενός συγκεκριμένου corpus το οποίο θα αποτελέσει τον κατεξοχήν γραμματειακό χώρο της έρευνάς μου. Δεν πρέπει να παραβλεφθεί, ωστόσο, και η εντός του λογοτεχνικού corpus ύφανση περεταίρω κατηγοριοποιήσεων με πιο σημαντική τη διάκριση ανάμεσα στις τεκμηριωτικές αφηγήσεις (factographic narratives), κατ' άλλους μη-μυθοπλαστικές (nonfiction), και τις μυθοπλαστικές αφηγήσεις (fictional narratives)⁵⁴. Αναγνωρίζω, ωστόσο, ως πολύ σημαντική την παρατήρηση της Leona Toker για την κατανόηση της διπλής λειτουργίας που αυτές οι δύο κατηγορίες αφήγησης επιτελούν: «Και οι δύο μπορούν νόμιμα να αναγνωστούν ως μαρτυρία και ως λογοτεχνικό έργο»⁵⁵.

Είναι εξίσου απαραίτητο να τεθεί υπόψη ο ειδολογικός συσχετισμός των έργων αυτών με την, χρονικά προγενέστερη, *λογοτεχνία του γκουλάγκ* που διαμορφώθηκε στη Σοβιετική Ένωση και έχει ως πιο αναγνωρισμένο εκπρόσωπό της τον Αλεξάντερ Σολζενίτσιν. Προς αυτή την κατεύθυνση, θα εξεταστεί σε ειδικό κεφάλαιο η θεωρία γύρω από τα όρια εμφάνισης του είδους της σοβιετικής λογοτεχνίας του γκουλάγκ αλλά και τα συγγράμματα που έχουν εκπονηθεί αναφορικά στις λογοτεχνικές μαρτυρίες που προέρχονται από τις υπόλοιπες πρώην κομμουνιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Κοινό βασικό γνώρισμα όλων αυτών των μαρτυριών της δίωξης είναι η εγγραφή τους σε μια *άλλη/εναλλακτική λογοτεχνία*, αντί του ομοπερίοδου σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Οι συγκεκριμένες μαρτυρίες αναδεικνύουν την πολυσημία όλων εκείνων των θεμάτων που είχαν απαγορευθεί από τα κομμουνιστικά καθεστάτα

⁵² Zhiti Visar, *Panteoni i nëndheshëm ose Letërsia e dënuar: avitje për të kaluar murin*, bot. Omsca-1, Tiranë 2010, σ. 60.

⁵³ Βλ. Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2013.

⁵⁴ Βλ. «From Factography to Fictionalization» στο Toker Leona, *Return from the Archipelago: Narratives of Gulag Survivors*, Bloomington: Indiana UP, 2000, σ. 123-140.

⁵⁵ Ο.π., Toker, σ. 124.

και είχαν αναχθεί, σύμφωνα με τον Visar Zhiti, σε θέματα ταμπού, όπως η αφήγηση της μεγάλης δικτατορικής νύχτας μέσα στα αγκαθωτά συρματοπλέγματα, η κτηνωδία του ανθρώπου απέναντι στο συνάνθρωπο υπό το παράγγελμα της πάλης των τάξεων, η φονική δολιότητα του συστήματος εξουσίας, η καθεστωτική εξαπάτηση, τα βασανιστήρια και οι εκτελέσεις, η ολοκληρωτική καταστολή ακόμη και των πιο μικρών και ευγενών ελευθεριών, η αντίσταση κατά του Κακού, η καθημερινή αγωνία, ο αβάσταχτος αγώνας για να παραμείνεις άνθρωπος, η επιθυμία για ζωή, η μοναχική και άνιση μάχη ενάντια στον τρομακτικό τεχνοκρατισμό του εγκλήματος⁵⁶.

Εν προκειμένω, επειδή, πέραν της τεκμηριωτικής, θα πρέπει να συνυπολογιστεί στον ίδιο βαθμό και η αισθητική πρόθεση του συγγραφέα, αναφέρω ενδεικτικά τρεις εκ των πιο σημαντικών εκπροσώπων της αλβανικής λογοτεχνίας των διωκομένων, το Fatos Lubonja, το Maks Velo και τον Visar Zhiti. Πρόκειται για συγγραφείς που εγγράφονται καταρχάς στην κατά Toker *τεκμηριωτική αφήγηση* και έχουν γνωρίσει τις περισσότερες μεταφράσεις στο εξωτερικό⁵⁷. Τα έργα τους, γειτνιάζοντας σε μεγάλο βαθμό με την ιστορική και ηθικο-πολιτική παρατήρηση, συγκροτούν μια τέτοια λογοτεχνία η οποία, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Cassirer για τον γερμανικό ρομαντισμό, εισδύει στο ίδιο το ιερό της φιλοσοφίας⁵⁸.

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει ακόμη και στο συγγραφικό έργο ορισμένων διωκομένων του χοτζικού καθεστώτος οι οποίοι, ως μέλη της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας της Αλβανίας, κατέθεσαν τη λογοτεχνική μαρτυρία του εγκλεισμού τους στα αλβανικά γκουλάγκ στην ελληνική γλώσσα. Τα έργα τους κυκλοφόρησαν, είτε ως ιδιωτικές εκδόσεις είτε από πιο αναγνωρισμένους εκδοτικούς οίκους τη δεκαετία του 1990 στην Ελλάδα. Τα έργα αυτά παρουσιάζουν μια ειδολογική ιδιοτυπία, η οποία θα εξεταστεί σε ειδικό κεφάλαιο, καθότι, αφενός, πληρούν τα ειδολογικά χαρακτηριστικά ώστε να ενταχθούν στο corpus της λογοτεχνικής μαρτυρίας των διωκομένων της Κομμουνιστικής Αλβανίας, αφετέρου, γραμμένα στην ελληνική γλώσσα διεκδικούν παράλληλα την εγγραφή τους στο σώμα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.

⁵⁶ Ο.π., Zhiti, σ. 158.

⁵⁷ Θα υπάρξει εκτενέστερη παρουσίαση της μεταφραστικής τύχης του λογοτεχνικού έργου των συγγραφέων.

⁵⁸ Cassirer Ernst, *Δοκίμιο για τον άνθρωπο: Εισαγωγή στη φιλοσοφία του ανθρώπινου πολιτισμού*, εκδ. Κάλβος 1972, σ. 233.

Πληθώρα άλλων ερωτημάτων εγείρονται από τη μελέτη διερεύνησης του λογοτεχνικού φαινομένου μέσα από την ανάδυση της τραυματικής μνήμης και της ιστορίας. Το πιο κρίσιμο αφορά στη νομιμότητα της αναζήτησης των ιχνών μιας τραυματικής εμπειρίας «μέσα στο παραμορφωτικό κάτοπτρο της ποίησης»⁵⁹ και κατά πόσο είναι δυνατόν «το επιτήδευο ψέμα»⁶⁰ της λογοτεχνίας να μαρτυρήσει για το τραύμα της ιστορίας. Εξίσου σημαντική, όπως έχει καταδειχθεί επί αρκούντως από τους Dori Laub και Shoshana Felman, αναδεικνύεται η διαπίστωση πως τα εν λόγω γραπτά μνημεία δεν περιορίζονται σε μια τεκμηριωτική ιστορικοποίηση του παρελθόντος αλλά οι τραυματικές εμπειρίες που εγγράφονται στις αφηγήσεις αυτές, ενεργώς εκτυλισσόμενες, συν-διαρθρώνουν την αφηγηματική πρόσληψη των γεγονότων της σύγχρονης πολιτικής, κοινωνικής και καλλιτεχνικής πραγματικότητας⁶¹. Έτι περαιτέρω, είναι δυνατόν να ισχυριστούμε, υπό το βάθος της οπτικής των παρατηρήσεων των Laub και Felman, ότι η λογοτεχνία του γκουλάγκ, όπως και η λογοτεχνία του Ολοκαυτώματος, έτσι όπως υπόκειται στο πεδίο της σύγχρονης έρευνας, εμφανίζεται ως μια νέα πολιτισμική δομή που συμπληρώνει, διανοίγει, διαρθρώνει την αντίληψή μας για την πραγματικότητα και τα γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας, κάτι στο οποίο απέτυχαν προϋπάρχουσες πολιτισμικές δομές⁶².

Με την ολοκλήρωση της εργασίας, θα προσπαθήσω να εμβαθύνω την προοπτική που διανοίγουν τα ερωτήματα αυτά. Αξίζει, συν τοις άλλοις, να επισημανθεί ότι η αναζήτηση της εξήγησης του «φαινομένου των πολιτικών κρατουμένων» γενικότερα στην Ευρώπη του 20^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τον Πολυμέρη Βόγλη, θα πρέπει να προσανατολιστεί στη διερεύνηση της δυναμικής που τροφοδότησε η αλληλεπίδραση μεταξύ του πολέμου, της επανάστασης-αντεπανάστασης και του εθνικισμού-κομμουνισμού και στις πολιτικές που παρήγαγαν⁶³.

Παράλληλα, πέραν των ειδολογικών επιταγών του ορισμού του αντικειμένου της Αλβανικής Λογοτεχνίας των Διωκομένων, ας υπερτονιστεί και το στοιχείο της «ηθικής

⁵⁹ Βλ. Παπαθεοδώρου Γιάννης, «Η «Πυκνοκατοικημένη Ερημιά» των ποιητών της Μακρονήσου: Γραφές της εξορίας» (στο *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη*, Φιλίστωρ 2000, σ. 228).

⁶⁰ Ο.π. Παπαθεοδώρου, σ. 228.

⁶¹ Βλ. Felman S. – Laub D., *Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis and history*, Routledge, 1992, σ. XIV.

⁶² Ο.π.

⁶³ Βόγλης Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004, σ. 40.

αλληλοϋφανσης», όπως υπερθεματίζεται στις περισσότερες επί του θέματος μελέτες, που εξετάζει το πλέγμα και την ταυτότητα των σχέσεων μεταξύ των συγγραφέων και του συστήματος εξουσίας (καθεστωτικοί θεσμοί, λογοτεχνία του σοσιαλιστικού ρεαλισμού κ.τ.λ.). Πολλά από τα έργα που θα αναλυθούν εκτενώς στα κεφάλαια αυτής της μελέτης αποτελούν τις μόνες παρακαταθήκες παρουσίας των δημιουργών τους, πολλοί από τους οποίους, μετά την εκτέλεσή τους, ετάφησαν από τα όργανα της μυστικής αστυνομίας του δικτάτορα σε άγνωστες τοποθεσίες που ακόμα μέχρι σήμερα δεν έχουν ανακαλυφθεί. Ας νοηθεί συνολικά αυτή η μελέτη ως μία διαφωτιστική και θεωρητική προέκταση του δικού τους λόγου.